

Ә.Ж. Құрманова^{1*}, Г.Ж. Утегулова²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ.

²Қожа Ахмет Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Қазақстан, Түркістан қ.

*e-mail: ademi_kurmanova@mail.ru

САЯСИ КОММУНИКАЦИЯДАҒЫ ПРАГМАЛИНГВИСТИКАЛЫҚ МЕНАСИВТІ СӨЙЛЕУ АКТІЛЕРІ ЖӘНЕ ФОНОСТИЛИСТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақала саяси коммуникациядағы прагматикалық менасивті сөйлеу актілерін зерттеуге арналған. Аталмыш мақалада авторлар менасивті сөйлеу актісіндегі коммуникативтік-прагматикалық құрылымын зерттеумен қатар фоностилистикалық ерекшеліктерін қарастырады. Саяси тұлғалардың сөздік қолданысының әлеуметтік ортаға әсер етуін зерттеу қорқыту, агрессия менасивті сөйлеу актілері зерттеушілердің қызығушылығын арттыруда. Қазіргі лингвистикалық ғылым – бұл әр түрлі зерттеу бағыттарының жиынтығы, олардың арасында жетекші орын осы кезеңде олардың екеуі – прагматикалық, тілдің функционалдық қасиеттерімен байланысты, яғни тілдің қарым-қатынас серіктесіне әсер етуі және тіл мен сананың, тілдің рөлі арасындағы қатынас мәселелерін зерттейтін танымдық дүниені концептуалдау және санаттауда, когнитивті процестерде және адамзат тәжірибесін жалпылауда, адамның жеке танымдық қабілеттерінің тілмен байланысы және олардың өзара әрекеттесу формалары болып табылады. Адамның иллокутивті әрекеттері күнделікті байланыста бұл дыбыстық белгілер сияқты сөздерден тұрады. Олардың өзіндік дифференциалды интонациялық ерекшеліктері бар, олардың негізінде оларды тану жүзеге асырылады өзара әрекеттесу процесінде және олар жауап формаларын анықтайды байланыс серіктестерінің реакцияларын зерттеу үшін аталмыш мақалада тіл ғылымының жаңа әдістері қолданылды. Адамдардың сөйлеу әрекеттесу процесі осыған негізделген. Зерттеу нәтижесінде, сөйлеушінің шынайы интонациясы, сөйлеу тоны дыбыстық формада, жесттер мен мимикасынан-ақ саясаткердің мотиві, мақсаты, қызығушылығы, сөйлеу қызметінен нәтижесін нақты объективті түрде болжам жасауға болатынына көз жеткіздік.

Түйін сөздер: саяси коммуникация, менасивті сөйлеу актісі, фоностилистика, тілдік әсер ету.

A.Zh. Kurmanova^{1*}, G.Zh. Utegulova²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakhstan, Nur-Sultan

²Khoja Ahmed Yassavi International Kazakh-Turkish University, Kazakhstan, Turkestan

*e-mail: ademi_kurmanova@mail.ru

Phonostylistic features and pragmalinguistic menative speech acts in political communication

The article is devoted to the study of pragmatic acts of political communication. In this article, the authors consider the phono-stylistic features, and also explore the communicative-pragmatic structure of the act of threatening speech. Researchers are interested in studying the impact of the verbal use of political figures on the social environment, acts of intimidation, aggression and aggressive speech. Modern linguistics is a collection of different areas of research, the leading of which at this stage are two – pragmatic ones related to the functional properties of language, that is, the conceptualization of the cognitive world, which studies the relationship of language to a communication partner and the role of language and consciousness in categorization, cognitive processes and generalization of human experience, the relationship of individual cognitive abilities of a person with language and the forms of their interaction.

The illocutionary acts used by a person in daily communication are the same sound symbols as words. They have their own differential intonation features, on the basis of which they are recognized in the process of interaction and which determine the forms of response of communication partners. The process of speech interaction of people is based on this.

As a result of the study, we found that the true intonation of the speaker, the tone of speech in sound form, gestures and facial expressions, as well as the motives, goals, interests of the politician, the results of speech activity can be accurately predicted.

Key words: political communication, menative speech act, phonostylistics, linguistic influence.

А.Ж. Курманова^{1*}, Г.Ж. Утегулова²

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Казахстан, г. Нур-Султан

²Международный казахстанско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Яссави, Казахстан, г. Туркестан

*e-mail: ademi_kurmanova@mail.ru

Фоностилистические особенности и прагмалингвистические менасивные речевые акты в политической коммуникации

Статья посвящена исследованию прагматических актов политической коммуникации. В частности, в данной статье авторы рассматривают фоностилистические особенности, а также исследуют коммуникативно-прагматическую структуру акта угрожающей речи. Исследователи заинтересованы в изучении влияния вербального использования политических фигур на социальную среду, актов запугивания, агрессии и агрессивной речи. Современная лингвистика – это совокупность различных областей исследований, ведущими из которых на данном этапе являются два – прагматические, связанные с функциональными свойствами языка, то есть концептуализация когнитивного мира, изучающая отношения языка к партнеру по общению и роль языка и сознания в категоризации, когнитивных процессах и обобщении человеческого опыта, взаимосвязь индивидуальных когнитивных способностей человека с языком и формы их взаимодействия.

Иллокутивные акты, используемые человеком в ежедневной коммуникации, – это такие же звуковые символы, как и слова. Они имеют свои дифференциальные интонационные признаки, на основании которых осуществляется их распознавание в процессе интеракции и которые обуславливают формы ответных реакций партнеров по общению. На этом базируется процесс речевого взаимодействия людей.

В результате исследования мы установили, что истинная интонация говорящего, тон речи в звуковой форме, жесты и мимика, а также мотивы, цели, интересы политика, результаты речевой деятельности могут быть точно предсказаны.

Ключевые слова: политическая коммуникация, акт менасивной речи, фоностилистика, языковое влияние.

Кіріспе

Бүгінгі күні тілдік әсер ету көптеген ғылымның салаларында оның ішінде лингвистикада өзекті мәселе болып отыр. Қазіргі коммуникация теорияларында сөйлеу актісі айрықша орынға ие болуы нәтижесінде бірқатар еңбектерде сөйлеу актілерін бағалау, сұрау, тілек, комплимент, рұқсат сұрау және тыйым салу әрекеттеріне арналған зерттеулер пайда болды.

Сонымен қатар, қорқытып-үркітіп, қатаң ескерту жасау, қоқан-лоққы көрсете сөйлеу тілдік әсер ету үдерісінде күрделісі болып табылады. Саяси лингвистиканың зерттеу нысаны – саяси коммуникация, кез-келген қарым-қатынас коммуниканттар адресат пен адресант арасында өзара ақпарат алмасу, ақпаратты қабылдай алу, оны қорыту және қабылдау үдерісінен тұрады. Негізгі мақсаты: тіл мен таным, коммуникация арасындағы алуан түрлі тілдік қарым-қатынасқа талдау жасау болып табылады, субъектісі ретінде саяси қызмет және қоғамның саяси ахуалы қарастырылады.

Біздің жұмысымыздың нысаны да бұқаралық саяси тілдің қазіргі жағдайы саяси коммуникацияда прагмалингвистикалық менасивті

сөйлеу актілері және фоностилистикалық ерекшеліктерін әлеуметтік лингвистикалық, психологиялық және лингвистикалық аспектіде тілдің интонациялық тұрғыдан қарастыруды көздейді. Ауызша сөйлеудің концептуалды кеңістігінің үш түрі лексикалық (сөйлеу нысаны мен пәнін қарастырады), синтаксистік (нысандардың қисыны мен өзара байланысын қарастырады) және просодикалық (айтылым функциясы мен өзара әрекеттесуін анықтайды) түрін анықтап алу нақты бір тілдік актіні зерттеуде аса маңыздылығы анықталады. Лексикалық және синтаксистік кеңістігі жақсы зерттелгенмен зерттеудің фоностилистикалық концептуалды кеңістігі шектеулі зерттелгендіктен осы зерттеуді жүргізуге таңдау жасалынды. Күнделікті өмірде коммуникация барысында жиі қолданылатын иллокутивті актілер сөздер сияқты дыбыстық белгілерден тұратыны аян. Олар қарым-қатынас барысында серіктестердің сөйлесім кезінде жауап қайтару реакциясын интонациялық дифференциалдық белгілерін анықтайды. Зерттеуде адамдардың тілдік әсер ету үдерісі негізге алынады. Айтылымның интонациялық дифференциалдық белгілері иллокутивтердің естілу деңгейінде ажыратуға мүмкіндік береді. Оған барлық айтылым барысындағы фоннацияда

тонның айырмашылық деңгейі, дыбысталудың күші мен ұзақтығы сонымен қатар, буындық белгілер ерекшеліктері әсіресе сөздердің релевантты мағыналық жүктемесіне сай айтылымның модалдығын білдіретін тонотиптерді жатқызуға болады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Интонация жайлы лингвистердің қабылдаған ортақ анықтамасы жоқ. Бұл құбылыс көптеген ғылыми зерттеулер шеңберінде кешенді қарастыруды қажет ететін зерттеу объектісі болып табылады. Көрсетілген зерттеу объектісі белгілі бір функционалды жүктемені жіберетін, ерекше түрде құрылымдалған тілдің супра-сегменталды деңгейінің бірліктерін қамтиды (Степанова, 1998, 46). «Үлкен энциклопедиялық сөздікте» қарастырылып отырған ұғымға «сөйлеудің әуезділігі, ырғағы, қарқыны, екпін құрылымы, тембр және т.б сияқты просодикалық элементтердің жиынтығы» деген анықтама берілген. Әр түрлі синтаксистік мағыналар мен категорияларды білдіретін құралдар» (Үлкен орыс энциклопедиялық сөздігі, 2009).

Ұсынылған эксперименттік-фонетикалық зерттеудің келесі кезеңі – электроакустикалық талдау, оның барысында талдаудың келесі түрлерінің нәтижелерін салыстыру арқылы жасалған гипотезалардың, тұжырымдар мен тұжырымдардың дұрыстығы стилистикалық, лексикалық-семантикалық, психолингвистикалық және акустикалық элементтермен тексерілді.

Бұл зерттеу сөйлеудің негізгі акустикалық сипаттамаларының абсолютті мәндерін есептейтін Praat бағдарламалық жасақтамасын қолдану арқылы жүргізілді. Талдаудың бұл түрі келесі кезеңдерден тұрды: 1. Эксперименттік материалды WAV форматындағы дыбыстық файлдарға түрлендіру 2. Дыбыстық файлдарды декодтау 3. Акустикалық мәліметтерді талдау. Дыбыстық файлдарды декодтағаннан кейін мәндер сөйлеудің төрт просодикалық сипаттамасына есептелген: негізгі тонның жиілігі (PFR), ұзақтығы, қарқындылығы (дыбыс қысымының амплитудасы) және паузадан тұрады. Негізгі тонның жиілігі (PRF) – негізгі акустикалық сипаттамалардың бірі. Л.П. Блохина және Р.К. Потапова, жиілік индикаторлары «акустикалық параметрлердің жалпы кешенінде жетекші рөл атқарады» (Блохина, Потапова, 1982, 4).

Сонымен қатар, «көптеген просодикалық элементтер маңызды функцияларды орындайды (мағыналы, мәнерлі, коммуникативті және

т.б.)» (Торсуева И.Г., 1989, 33-35). «Лингвистикалық энциклопедиялық сөздікте» интонацияны өзара байланысты компоненттердің бірлігі ретінде түсіндіреді: әуен, қарқындылық, ұзақтық, сөйлеу темпі және айтылу тембрі... интонация бүкіл мәтіннің ішінде ерекше рөл атқарады: ол мәтіндерді әр түрлі стильдер мен жанрларға бөлінеді, ол мәтінде мағыналық бөліктерге ажыратылады, сонымен бірге интерфразалық коммуникация жүргізеді, бұл тыңдаушыға эмоционалды-эстетикалық әсер етудің белсенді факторы». Лингвистикалық зерттеулерде тілдің супра-сегменталды деңгейін анықтау үшін жиі қолданылатын екі термин бар: просодия және интонация. Бұл жұмыста біз бұл ұғымдарды бөліспейміз, оларды синоним ретінде қарастырамыз. Е.А. Брызгунова, интонация – бұл «үндердің тоны, тембрінің, қарқындылығының, дыбыс ұзақтығының сандық өзгерістерінің әр түрлі қатынасы, тұжырымдардың мағыналық және эмоционалдык айырмашылықтарын білдіруге қызмет етеді» деп қарастырады (Брызгунова, 1980, 96).

Т.И.Шевченко бұл құбылысты өзара тәуелді компоненттердің күрделі бірлігі деп түсінеді: әуен, темп, дауыстылық, кідіріс және дыбыстың тембрі (дауыс сапасы), олар синтагмадан мәтінге дейінгі аралықта сөйлеуде іске асады және мән-мағынасын ажырата алады, айтылым немесе оның бөлігі ретінде қарастырады (Шевченко, 2011, 56). И.Г. Торсуева интонацияның формалды және мазмұнды жағының болуын атап өтеді: «Интонациялық форма дегеніміз – бұл өзара байланысты компоненттердің бірлігі – әуен, күш, ұзақтық, айтылу жылдамдығы, тембр және кідірістер – белгілі бір тілдік мағыналар жиынтығымен байланысты. Демек, интонацияны белгілі бір жолмен құрылымдалған тілдің супра-сегменталды деңгей бірліктерінің жүйесі ретінде анықтауға болады» (Торсуева, 1974, 116-126).

Е.Нұрахметов мәтіндегі просодияның келесі функцияларын бөліп көрсетеді (Нұрахметов, 1997, 9):

1. Құрылымдық функция. Интонация мәтін құрылымына тұтасымен қатысады

2. Коммуникативті функция. Әңгіме мәтіннің толықтығы туралы, сонымен қатар алушыға әсер етуі туралы

3. Стиль қалыптастыру функциясы. Интонация көрсетілген мәтіннің белгілі бір стиль мен жанрға жататындығын түсіндіреді

5. Эстетикалық функция. Интонацияның рөлі – көркем мәтіндердегі әсемдік категориясын білдіру

6. Экспрессивтік қызмет.

Просодия мәтінде эмоционалдылықты көрсетуге ықпал етеді. Мәтіндегі интонацияның рөлі туралы теориялық ережелерге, сондай-ақ жүргізілген лексико-семантикалық талдаудың нәтижелеріне сүйене отырып, зерттеудің келесі кезеңі – зерттеу материалын есту талдауы әдіснамасына көшеміз.

Аудиторлық талдаудың әдіснамасы мен принциптері. Эксперименталық нәтижелер аудиторлық талдаудың міндеті – саясаткерлердің коммуникация барысында негізін құрайтын екі қарама-қарсы мағыналық кешенге кіретін лексиканың негізгі просодикалық сипаттамаларын қолдана отырып, арнайы интонациялық таңдаудың болжамын эксперименталды түрде тексеру; сонымен қатар зерттелетін мәтіндерді супрасегменталды деңгейде фоностилистикалық ұйымдастыру ерекшеліктерін анықтау қажет.

Сөйлеу актісі барысында жоғарыда айтылған интонациялық құрылымдар компоненттерінің айтылуы мен қабылдануы бір уақытта жүреді. Әрі қарай, тыңдаушының санасында айтылымға қатысты концептілер пайда болып санадан тыс аудитивті сигналдар арқылы алынған ақпараттың мағынасына орай шешімдер қабылданады. Дифференциалды белгілерді екі түрлі мазмұнда қарастыруға негіз бар: олар жалпы типтік және жекедара жағдаяттың детерминациялануы, иллюкативтің стилистикалық сипаты болып келеді. Эксперименталды фонетикалық зерттеу жүргізу барысында тілдік жағдаятты моделдеуге және иллюкативті актілердің үлгісін алу мүмкіндіктерін береді де соның негізінде интонациялық сипаттама беріледі. Статистикалық әдістерді қолдану арқылы айтылымның иллюкутивті актілердің жалпы инвариантты сипатын болжауға мүмкіндік береді. Нақты бір тілдік актінің дифференциалды интонациялық белгілерінің вариативтілігі шегінен шығып айтылымның иллюкутивті әсерін өзгертеді.

Тілдік әсер ету екі аспект арқылы жүзеге асады: мәлімдеменің өзектілігі және иллюкутивтің іске асу формасы болып табылады. Ауызша сөйлеуді іске асыру формасы деп, айтылымның лексикалық интонациялық құрылымының қабылдануын айтамыз. Әрине, әр тілдік жағдаяттың өзіне тән әуездік динамикалық аранжировкасы бар. Тілдік формалардың репрезентациялануының біржақтылығы жағдаятқа сай факторлардың тілдік өзара әрекеттесушілердің өзара түсініспеушілігіне интерактанттар арасында толыққанды түсінбей коммуникативті

сәтсіздікке ұшырауы әбден мүмкін. Әрине сөйлеу барысында лексикаға басымдылық беріледі, алайда айтылымның интонациялық құрылым иллюкутивті әрекетке сай сипатын өзгертеді мысалы, әртүрлі тілдік актінің оянуы өтініштен қоқан-лоққы жасау кезінде көрінеді.

Лингвистикада, сөйлеушінің белгілі бір коммуникативті мақсатқа жетуі үшін қоқан-лоққы көрсете сөйлеу агрессияны білдірудің бірден-бір жолы ретінде түсіндіріледі. МСА-нің мақсаты адресатта қорқыныш пен қауіп тудыру. МСА формасын қарастыру барысында менасивті айтылымдар қорқыту, ультиматум, бопсалау, талап ету, ескерту мағынасында көрініс табады.

Әдебиеттерге шолу

Лингвистикалық прагматика қалыптаса бастағаннан-ақ нақты бір контуры жоқ, қарым-қатынас барысында адресат пен сөйлеуші субъект арасындағы өзара байланыс турасында кешенді сұрақтар мен мәселелерді қарастырады. Мәтіннің категориясын прагмалингвистикалық талдау және авторы жайлы «тілдік тұлғаның» (Қараулов 1987) коммуникативті белгісі, бұқаралық коммуникация құралдарының прагматикалық функциясы, пропаганда психологиясы, (Тіл және бұқаралық коммуникация 1984; Почепцов 1998; Юдина 2001); Данилина 2004 вербалды емес қарым-қатынас компоненттері гендердік факторларда сөйлеу дифференциациясы (Потапов 2002), Тіл және идеология, Саяси дискурста коммуникативті әсер ету құралы (Ахатова, 2006, 92). Барлық аты аталған еңбектерде прагмалингвистикалық бағыттың пайда болу процесін сипаттап, терең зерттеуге алғанымен лингвистикалық прагматика әлі де зерттелу үстінде.

Мәселені бұл тараптан қарастырғанда контекст ұғымына кең мағынасында қарастыруды көздейді, психология, әлеуметтану, логика, философия, фонологиямен тығыз байланыста зерттеу ұсынылады. Сонымен қатар, (Артунова 1981, Булыгина 1981, Демьянков 1981, Степанова 1981), «Семантика мен прагматика» (1981), «Тіл және әлеуметтік өзара әрекеттесуін моделдеу» (1987); ван Дейк (1989); «Лингвистикалық прагматика» (1989); «Тілдік әсер ету» (1990); «Саяси дискурста кіріспе» (Потапова 1995-1997) және т.б. еңбектері зерттеуімізге теориялық негіз болады. Сөйлеу актілері тіл білімі мен философияда зерттеу бағыттарының нысаны болып табылады және «Сөйлеу актілері теориясы» деп аталады. 40- жылдары негізін қалаушы Оксфордтық ана-

литик Дж.Остин болды, «сөз арқылы қалай манипуляция жасау» немесе «Сөзбен бір нәрсені қалай жасауға болады» (Дж.Остиннің «How to do things with words» кітабының қазақша баламасы «Сөз-әрекет ретінде») (Дж.Остин, 1996, 22) болып табылады.

«Лингвистикалық прагматика» тіл білімінің жаңа бағыты ретінде ХХ ғасырдың 60-жылдар мен 70-жылдардың басында пайда болды (Бахнян, 1981,56), зерттеу барысында тілдің бірнеше бағыттарын біріктіріп адами факторларды қарастыратын Дж. Остин, Дж.Серл (тілдік актілер теориясы), П.Грайстің («Мағыналық прагматика теориясы») еңбектері теориялық негізін құрады. Прагмалингвистикалық міндеттері – айтушы мен тыңдаушы объект арасындағы қарым-қатынас барысында екіжақтың білімі, пікірі, сөйлесу жағдайында жасалған тілдік актіні реттеу.

Сөйлеу әрекеттері теориясын қарастыра отырып, ең алдымен «сөйлеу әрекеті» деген ұғымның өзін айқындау қажет.

«Сөйлеу әрекеті, сөйлеу әрекетінің теориясында оқшауланған және зерттелген сөйлеу әрекетінің минималды бірлігі – лингвистикалық прагматиканың маңызды компоненті болып табылатын оқыту» (Демьянков В.З 1986, 159).

Дәстүрлі түсінікте лингвистика тіл туралы ғылым –коммуникация құралы екені аян. Лингвистиканың нысаны тілдік қызмет болып табылады. Лингвистика пәні ретінде тіл арқылы байланыс жасауда қолданылатын тілдік құралдар жүйесі айрықша қарастырылады. Сонымен қатар, теориялық лингвистикада кез-келген тілдің құрылымына сәйкес осы құралдардың жүйелілігіне баса назар аударылады (Супрун 1996,37), ал, қолданбалы тіл білімінде – нақты бір тілдің ерекшеліктеріне баса назар аударылады (Глухов 2005, 20). Жалпы алғанда, қазіргі тіл білімінің дамуына сай өзгерістер байқалады, ол ең алдымен тілге түсініктеме беруде әсерін тигізді. Егер, 20-30 жыл бұрын дәстүрлі тіл білімінде тіл деңгейлерін зерттеу қиындық тудырса (фонетика, лексика, грамматика), соңғы кезеңде тілдік құралдар жиынтығы – формалды басқарушы іспетті, оның көмегімен адам қарым-қатынасқа түсіп, мағыналы тілдік бірліктер жүйесі арқылы ойластырылған және толыққанды мәтін (хабарлама) жасап байланысқа түседі (В.П. Глухов, А.Е. Супрун, С.Аврутин).

Саяси коммуникацияның сипатына: агоналдык (бақталастық), агрессивтілік (саяси иерархияда басымдылық таныту), театралдық (СК сюжетті-рөлдік компоненті бар бо-

луы), идеологиялық (элеуметтік ұстанымдар, құндылықтар, қызығушылықтар мен нормалар) түрлерін жатқызамыз.

Билік үшін тартыста агрессивтіліктің бірден-бір көрінісі қарсыласына қоқан-лоққы көрсету. Қорқыту немесе менасивті сөйлеу актісінде (МСА) саяси коммуникацияда стандартты сөйлеу актісіндегі мағыналық ядросы болып табылады. Сөйлеу актісі деп, сөйлеу барысында, тілдік құралдар арқылы мақсатты түрде іс-әрекетке шақыратын сөздер мен сөз тіркестерін қолдану (Е.И. Беляева). Сөйлеу актісін классификациялау мәселесінде оны комиссивті сөйлеу актісі (Дж. Остин, Дж. Серл, Н.В. Готлиб), директив немесе түрткілер (Дж. Сейдок, И.П. Сузов, А. Бежбицка), үшіншілері директив пен комиссив арасында перифериялық аражігін анықтайды.

«Менасив» терминін Г.Г. Почепцов «Прагматический аспект изучения предложения (к построению теории прагматического синтаксиса)» атты мақаласында 1975 жылы алғаш рет қолданды (Г.Г. Почепцов 1986, 21).

Талқылау және зерттеу нәтижелері

Қоқан-лоққы көрсете сөйлеу актісі немесе менасивті сөйлеу актісі, әрқашан да тіл зерттеушілерін қызықтыратын мәселе болып табылады. Қазіргі тілдерде қоқан-лоққы көрсете сөйлеу менасивті сөйлеу актілерінің саналуандығы негізгі категориясы болып табылады.

«Қоқан-лоққы» көрсете сөйлеу – саяси коммуникацияда жиі кездесетін құбылыс, көбінесе, билік үшін күрес кезінде саяси үміткерлер арасында, саяси-дипломатиялық халықаралық байланыс және элеуметтік-мәдени қақтығыстар барысында, күш көрсетумен әскери қақтығыстар орын алуы барысында байқалатын тікелей кейде жанама көрсетілетін қауіп пен қорқыту.

Қазіргі қоғам шамадан тыс саясаттанылуымен сипатталады, тіл элеуметтік ортада қолданылатындықтан тіл мамандарының тіл саясатына қызығушылығы мен саясат қайраткерлерінің тілдік өздерін ұстауы қоғамда ашық талқыға түсе бастағандығымен қызықтыра түсуде.

Саяси лингвистиканы зерттеушілер қатарында А.Н. Баранов, Э.В. Будаев, Р. Водак, Д.Б. Гудков, В.З. Демьянков, А.П. Чудинов, В.И. Шаховский, Е.И. Шейгал және т.б. ғалымдар айналысуда.

Отандық саяси коммуникацияны зерттеушілер қатарында Р.А. Нуртазина, Б.А. Ахатованың еңбектерін басшылыққа алдық.

Тіл ғылымының фоностилистика саласын зерттеушілер ретінде Е.Нұрахметов, Н.С. Трубецкой, С.М. Гайдучик сынды отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері құндылығымен теориялық негізін қалады.

Прагматикалық ғылымның негізгі түсінігі терминологиялық аппараты ретінде коммуникациялық жағдаят, адресат, адресант, интенция, тілдік акт болып табылады. Сөйлеу актісінің дәстүрлі моделі бөлінбес бір тұтас: адресант-мәтін-адресанттан тұрады. Тілдік коммуникация осы аталған компоненттердің бірі болмаса жүзеге аспайды. Қоқан-лоққы көрсете сөйлеу актісі немесе менасивті сөйлеу актісі, әрқашан да тіл зерттеушілерін қызықтыратын мәселе болып табылады.

Саяси коммуникация пәнаралық антропоцентрлік бағытта психолингвистикамен байланыста, психикалық процестердің тіл мен оны қабылдау, ой қорытындысын жасау, ақпаратты жеткізу, адресаттың санасына саясат әлеміндегі бейнені қалыптастырып, әсер етуде тілдің рөлін зерттейді.

Лингвистикада менасив агрессияны білдіру тәсілі ретінде қарастырылады. Шиеленістің себептері мұқтаждық пен талаптардың өтелмеуі немесе жеткілікті мөлшерде орындалмаудан және адам мен қоғамның санасында пайда болған өзара түсініспеушіліктер мен ішкі сезімдер мен қоғамдағы құндылықтардың сәйкес келмеуі болып табылады. Адамдар мен топтар арасында туындаған араздықтар белгілі-бір коммуникативті мақсаттарға жету үшін сөйлесушілер арасында шиеленісті қарым-қатынасты шешу үшін наразылықты ашық айтқан кезде менасивті айтылымдарды қолданып мақсатты түрде деструктивті әрекетке жетелейтінін сипаттайтын еңбектерден көруге болады (В.Ю. Апресян, В.П. Белянин, S.Levinson, G.Leech және т.б).

Тілдің құрылымдық қызметі психолингвистикада тіл арқылы (диалог, монолог, полилог) жүзеге асырылады. Ә.В. Будаевтың пікірінше, саяси коммуникацияның жалпы заңдылықтарын зерттеу – әртүрлі саяси көшбасшылардың идиостилі мен саяси партиялардың саяси бағытын зерттеу болып табылады (Ә.В.Будаев, А.П. Чудинов). Тіл ғалымдары саяси көшбасшылардың «тілдік портретіне» мән беріп, әр дәуірдегі саяси көсемдермен салыстыра, салғастыра отырып зерттейді, мамандар идиостильді сипаттап, көпшіліктің саясаткерді қабылдауы, нақты бір көшбасшының сөздерінің ерекшеліктеріне мінездеме береді.

М.Н. Грачевтің пікірінше, саяси коммуникация – ол «коммуникацияның ерекше түрі, саяси акторлардың бір-біріне және қоршаған ортаға (қоғамға) ақпараттық әсер етуі» деп түсіндіреді.

Сонымен, коммуникация саяси сипатта болуы үшін саясатқа билік пен басқаруға қатысты мақсатты түрде саяси үдерісті қозғаушы мәлімет жасалуы керек. Қазіргі қоғамда саяси коммуникацияны үздіксіз табиғи немесе электронды арналар арқылы трансляциялануы мен акторлардың құрылымдық қызметі деп қарастырылады.

Ақпараттық қоғамда коммуникация қоғамның алдыңғы қатарлы орынға ие. Коммуникация көрінбейтін жіп тәрізді қазіргі ақпараттық қоғамның маңызды әрі сапалы жағын көрсетеді. Яғни, қоғамның жүрек соғысы, күре тамыры іспетті.

Н.Винердің айтуынша коммуникация «дұрыс ақпаратпен құлақтанып, шынайы өмір сүру. Коммуникация мен басқару адам болмысының мазмұнымен тікелей байланысты, адамның қоғамдағы өмірі сияқты» деп адам өмірі мен қоғамды айта келе Винер «билік-қоғам» жүйесінде коммуникациядағы маңызды рөл атқаратынын алғашқылардың бірі болып сезінген.

Адамдардың тілдік мінез-құлық құбылыстарын бақылау оның ішінде сөйлеу барысындағы фонетикалық варианттары немесе интонациялық типтерінің үлгілерін себептерін анықтау кездейсоқтық емес.

Когнитивті теорияда әлеуметтік нұсқасы қосымша талқыланады оның негізінде жиілік, оқиғаның күші мен әсері, уақыт пен айтылған ойдың қолданысы және қабылдануы негізге алынады. Әлеуметтік әсер ету теориясы үшін, тілдік акт теориялары сонымен қатар, мәдениетаралық коммуникация теориясы фонетикалық мәліметтермен толықтырылып, өзара адаптациялануға, коммуникацияға қатысушылардың үндестігі немесе сұхбаттасушымен жағымсыз позицияда ұстануы, конфликті жағдайды туғызбау немесе әдейі тудыру фактілері әлеуметтік әртүрлілікті сипаттайды. Гармониялық немесе конфликті жағдайдағы қарым-қатынастың фоностилистикалық белгілері дауыс тоны, жиілігі, қатты, пауза және тембрде вербалды емес коммуникация формаларын саналы немесе бейсаналы түрде таңдап алынатыны байқалады.

Мәдениетаралық қарым-қатынас барысында осы белгілерді оқи білу, сұхбаттас адамның пейілі мен мотивін тани білу, аудиторияға әсер ету, манипуляция жасау тәсілдерін тану

қабілетін тәжірибеде қолдана алуы маңызды.

Сонымен, сөйлеу әрекеті – бұл өте күрделі құбылыс. Сөйлеу әрекетін нақты бірдеңе айту ретінде қарастыруға болады. Осы аспектіде қарастырылған сөйлеу әрекеті локативті акт ретінде әрекет етеді. Локативті акт, өз кезегінде, күрделі құрылым болып табылады, өйткені оған дыбыстардың айтылуы (фонация актісі) де, сөздердің қолданылуы да, олардың грамматика ережелеріне сәйкес байланысы да, олардың көмегімен белгілі бір объектілердің көмегімен белгілеу (сілтеме актісі), және белгілі бір қасиеттері мен қатынастарының осы объектілеріне жатқызу (предикция актісі)

Бұқаралық саяси тілде интонацияны қарастыру қажеттілігі «Саяси сана тілдік құрылымда ойлаудың ерекшеліктерінде жатыр, көбінесе сөйлеу әрекетінде көрінеді, сөйлеу барысында сөйлеушінің ырқынан тыс көрніс табатынын» (Чудинов 2006: 82) байқатты. Саяси қайраткердің саяси әрекеті тілдің ішкі формасы мен құрылымының сөйлеу қызметін оның интонациясына (сөйлеу тонына) қатысты.

Сөйлеушінің шынайы интонациясы, сөйлеу тоны дыбыстық формада, жесттер мен мимикасынан-ақ саясаткердің мотиві, мақсаты, қызығушылығы, сөйлеу қызметінен нәтижесін нақты объективті түрде болжам жасауға болады.

Интонация тілдік қызметтің ішкі формасы ретінде психиканың негізгі үш деңгейін үш компонентін «рух», «жан» және «дене» терминдерімен белгілеп рухани, жан бірлігінде сөйлеудің интонациялық құрылымдық негізінде эмоционалдық, рационалдық, стильдік, образды ассоциативті компоненттерін құрайды. Сөйлеушінің ішкі уайымын сыртқа шығару немесе энергиясы, шынайы мінезінің өзгеріске ұшырап, белгілі бір объектіге бағытталған сөздің мағынасы мен әсері маңызды сипаты көрініс табады.

Қазіргі таңдағы геосаяси жағдай, саяси қақтығыстардың өршуі, тіпті кейде әскери қақтығыстарға дейін жетуі, әлемдік қауіпке әкелуде-осы жұмыстың жазылуына себеп саяси коммуникациядағы агрессивтілік және оның стандартты сөйлеу актілерінде – қауіпті сөйлеу актісі немесе менасивті сөйлеу актісі ретінде тілде көрініс табуын қарастыру болып табылады.

Мәселен, Ресей мемлекеттік телеарнасы арқылы дума депутаты Вячеслав Никоновтың «Қазақстан деген болған емес, Солтүстік Қазақстанда адам тұрған емес. Олар (қазақтар) болды, әйтеуір, бірақ оң түстікке қарай өмір сүрді. Яғни, айналып келгенде Қазақстан территориясы Ресей мен Совет одағының берген

үлкен сыйлығы» деген өрескел мәлімдемесі қазақ елінде үлкен резонанс тудырды. Бұл көрші мемлекет тарапынан мемлекеттің тұтастығына, жер мен территориялық тұтастығына төнген үлкен қауіп. Әрі осыған ұқсас мәлімдемелер үнемі араға белгілі бір мерзім салып тұрақты түрде айтыла бастағаны үрей мен түсініспеушілік тудырады. Екі мемлекет арасында қақтығысқа әкелуі мүмкін арандатушылық болып табылады.

А.Н. Баранов қоқан-лоққы көрсете сөйлеудің екі түрін қарастырады: қорқыту-жазалау және қорқыту-ескерту. Қорқыту-жазалауда адресат сөйлеушінің көңілінен шықпайтын бір нәрсе жасағаны үшін жазалануы мүмкін екенін ескертеді Мысалы:

«*We're steady, clear-eyed and patient, but pretty soon we // have to start*

displaying scalps» (<http://www.hpol.org/>) (іс-әректі метафорикалық сипатталуы көрінеді)

Қорқыта сөйлеу актісі немесе менасивті сөйлеу актісі – тыңдаушының еркіне әсер ету үшін зиян келтіру ниетінде жазбаша немесе ауызша айтылған сөз.

«*Let's show these ethnics the door in 2004»* (<http://www.independent.co.uk/news/uk/>) (бұл жерде Англиядағы 2004 жылы мұсылмандарға қатысты болған оқиғаны еске салып, қорқытуды меңзейді).

«*I promise to hunt down any remaining suspects in the near-simultaneous bombings of the U.S. missions in Kenya and Tanzania»* (<http://www.whitehouse.gov/>).

Перформативті етістік «promise» менасивті формулада, «swear» (ант беру), «vow» (салтанатты түрде уәде беру) мысалы:

«*I vow to continue the fight against the terrorists and their allies»* (<http://www.buzzle.com/articles/>).

Саяси ағылшын тілінде қорқыту-уәде беру (промисив): *promise, vow, swear*; қорқыту-сақтандыру (директив): *warn*; қорқыту-ниеттену (комиссив): *intend, seek, assure* лексикалық ерекшеліктері менасивті интенциясы мен етістіктің перформативтік функциясын атқарады.

А.Н. Баранов қоқан-лоққы көрсете сөйлеудің екі түрін қарастырады: қорқыту-жазалау және қорқыту-ескерту. Қорқыту-жазалауда адресат сөйлеушінің көңілінен шықпайтын бір нәрсе жасағаны үшін жазалануы мүмкін екенін ескертеді.

«*This election will decide whether we save the American dream, or whether we allow a socialist agenda to demolish our cherished destiny»*.

«*Your vote will decide whether we protect law-abiding Americans, or whether we give free rein to violent anarchists, agitators, and criminals who*

threaten our citizens.”

Once again, Biden is not a socialist, and the recent anti-racism protests have been mostly peaceful.

«Бұл сайлау біздің американдық арманымызды сақтап қалатынымызды немесе социалистік күн тәртібіне біздің қастерлі тағдырымызды бұзуға мүмкіндік беретіндігімізді шешеді» деді Трамп.

«Сіздің дауысыңыз біз заңға бағынатын американдықтарды қорғаймыз ба, әлде зорлық-зомбылық көрсететін анархистерге, үгітшілерге және біздің азаматтарға қауіп төндіретін қылмыскерлерге ерік береміз бе, жоқ па, соны шешеді».

Қорқыта сөйлеу актісі немесе менасивті сөйлеу актісі – тыңдаушының еркіне әсер ету үшін зиян келтіру ниетінде жазбаша немесе ауызша айтылған сөз.

А.Вежбицкаяның пайымдауынша, қорқыта сөйлеу актісінің құрылымы мынандай:

1. Қатысушылар. 1-қатысушы қорқыта сөйлеуші, 2-қатысушыға қатысты айтылған қорқыту. 3-қатысушы үшінші жақ ақпарат таратушы канал.

2. Жетістікке жету жағдайы. 2-қатысушы негативті жағдаяттың туындағанын қаламайды.

3. Шынайылық жағдайы. 1-қатысушы 2-қатысушыны белгілі бір әрекет жасауға итермелейді. А.Вежбицкаяның пайымдауынша, қорқыта сөйлеу актісі былайша сипатталады:

- айтамын: мен егер Х жасасаң, мен саған жаман қыламын, соны біліп жүргеніңді ескертемін

- ойлаймын: мен солай еткенімді сен қаламассың

- айтамын: себебі, сенің Х жасамағаныңды қалаймын.

Осы сөйлеу актісінде коммуниканттардың таныстығы болғанда қорқыта сөйлеу кеңейтіледі де сөйлеуші Х жасауға жағдайы бар екені басым болады. Сөйтіп, қорқыта сөйлеу актісі осылай көрінеді:

А) Менің саған жамандық жасағанымды қаламайтын боларсың

Б) Саған жамандық жасағанымды қаламайтын (ойламайтын) боларсың деп ойлаймын

В) егер маған Х қылсаң, менен жақсылық күтпе

Г) Егер сен Х жасасаң, менің саған жаман қылатынымды біл

Д) Сенің Х жасамауың үшін, айтып тұрмын

Мұндай құрылым ойын (суггестивті) түрінде қорқыту функциясының мүмкіндігін білдіреді. Егер қорқыта сөйлеу актісі достар арасында

қолданыс тапса, «қорқыту» Б пунктіне өзгереді: «Менің саған еш жамандық жасамайтынымды білесің».

Қорқыту қорлау ретінде контакт және дистантты болуы мүмкін. Қорқыта сөйлеу актінің дистантты қорқыту барысында оның сөздерінің 3-қатысушыға жеткізілетінін біледі және қалайды. Айтылымдардың мағынасы «осылай жасаймын» немесе, «осылай жасай аламын» дегенге саяды. Мысалы: белгілі қоғам қайраткері Мұхтар Тайжан Facebook-тегі парақшасында еліміздің Ауыл шаруашылығы министрі Сапархан Омаровқа үндеу жариялағандығы айтылады. «... маған кедергі жасамаңыз немесе өзіңізге ауыр тиеді. Әділетсіз сайлау, сыбайлас жемқорлық – бұл мәселелер уақытша ғана. Ал, Жерсіз мемлекетіміз құриды, ыдырап кетеді. Кейбіреулердің арманы – жерді меншікке сату түбі соған апарарды. Ал, біз оған жол бермейміз. Комиссия арқылы болмаса, Жер мәселесін біз басқаша шешуге кірісеміз. Қалай болса да, халық талабының орындалуын қамтамасыз етеміз. Сондықтан мәселені қақтығысқа апармай, үстелдің басында шешкеніміз жөн», – деген сөзінде Ауыл шаруашылық министрінің қоғам қайраткерін президент жариялаған Жер мәселесін шешу комиссия құрамына енгізбегендіктен туындаған қарама-қайшы пікірді ұстанушылардың арасындағы конфликт. Билік өкілі мен қарапайым халықтың сөзін сөйлеушінің арасындағы конфликт.

Сөйлеуші тыңдаушыны өз дегенін қылдыру үшін арнайы сөздерді қолдануы дәлел.

Саяси сахнада шиеленісті дау-жанжал екі тараптардың қарама-қайшы пікір ұстанып, қарсыластарды қолайсыздыққа ұшыратып, іс насырға шауып, елеулі келіспеушіліктердің орын алуы барысында тұлғалардың жеке басына қарата айтқан қорқыта сөйлеу актісін зерттеу маңызы артты. Қоғамда езуші мен езілуші тап арасында қақтығыстар бірде жасырын, бірде ашық түрде орын алады. Американдық Льюис Козер әлеуметтік шиеленістерге құндылықтар, мәртебе, қаржы-қаражат, билік үшін күресті жатқызады. Билікке қол жеткізу барысында барлық тәсілдер қолданыс табары сөзсіз.

А.Н. Барановтың ұсынысы бойынша қорқыту-жазалауды мына мысал арқылы анықтауға болады:

Х-қорқытады / қауіп төндіреді Y-у, не істейтінін P=X, Y-уге не істейтінін айтады P-Y үшін, Y-нің X-ке жасаған жамандығы үшін, Y-ның P-дан жамандық жасауы дұрыс емес екенін біліп жүрсін деп қорқытады, X-ке ке-

лешекте жамандық жасамауын сезінсін деген мақсатта айтылады.

Қорқыту-жазалаудың семантикалық экспликациясының негізгі мағынасы адресатты жазалау арқылы қорқытады. Талқылауда көрсетілгендей, адресат дұрыс емес іс-әрекетті жасайтын болса немесе осы әрекет тағы қайталанатын болса, оның жазасы ауыр екенін білсін деп тәрбиелік функция да атқарады.

А.Н. Барановтың келесі жағдайда қорқыту-ескертудің адресаттың (осы іске қатысты адамға) болуы мүмкін келеңсіз жағдайдың алдын- алу үшін қолданады. Ескерту қауіп жағдайында жағдай басқаша. Ескерту қатерлері спикер адресаттың өзіне (немесе онымен байланысты адамдарға) жағымсыз нәрсе жасауы мүмкін екенін түсініп, оны болдырмауға тырысқанда қолданылады.

Arasha.kz (30.01.2021) «Жаңа көзқарас» бағдарламасына қонаққа келген саясаткер Азаматхан Әміртаймен сұхбатында мемлекетті дамыту үшін «Көлеңкедегі үкімет» жобасын билікке ұсынып отыр, *«еліміздегі саяси дағдарысты билік мойындамай отыр. Бұл үлкен қиын жағдайға әкелуі мүмкін. Соңғы парламенттік сайлауда біз нақты көрдік. Билік өзгергісі келмейді, әлем өзгеріп жатыр, бәрі өзгеріп жатыр. Біздің билік өзгергісі келмейді. Бүгінгі күні біз осыған реніштіміз ... егер, «жасамайсыңдар, болмайды» десе, онда түсінікті, Билікті халықтың толқуы, ашуы гана өзгерте алады. Басқа жол жоқ»*, - дейді.

Коммуникация барысында лексикалық тәсіл арқылы коммуниканттар арасында асыра сөйлеу жиі кездеседі және эмоцияналды әер етеді. Саясаткерлерге саяси балама сөздерді (диктатор, тиран, оккупант, агрессор, фашист), коммуниканттың жеке басына қатысты тұқырта айтылған сөздер инвективтер (шошқа, жалмауыз, санасыз т.б.), арнайы пейоративтер нақты ауытқушылықты көрсететін және лексикалық мағынасын арттыратын сөздер (кісі өлтіруші, ұры-қары, бандит, террорист, баскесер, бұзақы) сын есімдер, үстеулер, іс-әрекетті сипаттайтын сөз тіркесері болып келеді. Осы классификацияда байқағанымыздай МСА қорқыту экспликациясы мен МСА қорқытудың импликациясы анықталды. Коммуникативті прагматикалық құрылымда байқалғандай, сөйлеуші мен тыңдаушы арасында қарым-қатынастың С→Т әсер етуі мен Т-ға зиян келтіру көзделетіні анықталды.

Етістіктердің менасивті сипаттағы лексикалық және семантикалық талдауы нәтижесінде *hurt to harm*

1. I will hurt you
2. You will be hurt
3. I am going to hurt you
4. You are going to be hurt
5. I (modal verb) hurt you
6. You (modal verb) be hurt
7. I am hurting you
8. I (am prepared) to hurt you

Айтылымдардың шынайылығы мен жалғандығын (А.Айер, Н.Д. Артюнова, Х. Вайнрих, А.Н. Баранов, Дж. Остин) қарастыратын еңбектерде шынайылыққа жанасатын немесе шындықты бүркемелеу аспектілері қарым-қатынас прагматикасында көрсеткендей, «манипуляциялау» шындықты тіл арқылы бүркемелеуді «жартылай шындық», «адастыру», «үндемей қалу», «семантикалық вариация» деп атайды. Саяси коммуникацияда, әсіресе әсер ету (идеологиялық) аспектісінде адресаттың әрекетін басқару мақсатында «семантикалық манипуляциялау», «семантикалық вариация» тәсілдері арқылы адресаттың санасына әсер ету үшін сөздер тыңғылықты түрде тандап алынады. Олардың саяси мағынадағы айтылымдар негативті немесе позитивті ассоциация тудырып, осылайша ақпаратты қабылдауға әсер етеді.

Сенатор Берни Сандерс 24 қыркүйекте «Трампың біздің демократияға қатері» («Trump's Threat to Our Democracy») атты сөйлеген сөзінде “the danger that this country faces from a president who is a pathological liar, who has strong authoritarian tendencies, who neither understands nor respects our constitution, and who is prepared to undermine American democracy in order to stay in power.”

МСА қорқыта сөйлеу сипаттамасы ретінде адресатқа негативті әрекет жасау мен тікелей конфликтке бармауы қауіп-қатер көрсетудің бірінші деңгейіне жатады.

Әңгімелесушілердің бір-біріне өзгермелі сөйлеу әсері үшін әр түрлі мағыналық реңктерді атап көрсететін және іске асыратын құралдардың арасында МСА-ның бөлу әсеріне қол жеткізудің келесі категориялары бөлінеді:

- 1) әсер ету қарқынын арттыратын лексика;
- 2) менасивті әсерді жұмсартатын лексика;
- 3) менасивті жасырын лексика.

Физикалық зиян тигізу, жалпы анықталмаған қауіп және психологиялық қауіп төндіру.

Бірінші категорияның лексикалық құралдары эмоционалды әсер етуге бағытталғандығы анық. Бұл топқа деструктивті семантиканың етістіктері, эмоционалды вокативтер, инвективтер, дисфемизмдер, лексикалық күшейткіштердің әр түрлі

түрлері, сонымен қатар бейтарап лексиканың коннотациясы мен ассоциациясы жатады:

Қазіргі ағылшын тілінде МСА-де сөйлеуші өз сөзінде адресаттың орынсыз әрекетіне физикалық зиян келтіру мазмұнындағы хабарламаның басымдылығымен ерекшеленеді. Өз кезегінде морфологиялық деңгейде деструктивті семантиканың етістігі басым болады.

Күрделі сөйлемде қорқыту белгілері бар сөздер сөйлемнің әр түрлі бөліктерінде орналасады.

Ұзақтығы бойынша ым екіні – қысқа қимылдар және жылдам болып келеді. Олардың формасы мен мақсаты сөйлеу мазмұнымен емес, интонациямен, ритмикалық және фонетикалық құрылымдармен, яғни стрессстердің сипаты мен дәйектілігімен, сегменттелуімен, жалпы сөйлеу тонымен, интонациялық контурымен анықталады. Менасивтің функциялану ерекшелігі тілдік жағдаятта вербальді емес компоненттермен де анықталады да экспрессивтілігін құрайды. Г.Е. Крейдлиннің пікірінше, вербальді емес агрессия ылғи да адамның жеке кеңістігін бұзу, сырт көзге жағымсыз етіп көрсететін жестер арқылы толықтырылатынын айтады (Крейдлин Г.Е. 107) Ағылшын тілінде коммуникативті кеңістік нормасын бұзу деп тұлғаралық арақашықтықты бұзу белгісі ретінде агрессивті саналатын белгілерге «very close to person addressed», «very little or no space», «sometimes physical contact», яғни, әріптесіне тым жақын бетіне төніп тұру болып табылады. Осындай ымдардың көмегімен бір адам басқа адамның жеке кеңістігіне заңсыз шабуыл жасайды, ағылшын мәдениетінде қабылданған нормативтік мінез-құлық ережелерін бұзады, бұл оның келісімінсіз жасауға жол бермейді деген пікірлер айтылады. Ағылшын тіліндегі МСА барысында сөйлеушіге тән интонациялық ерекшеліктері, сондай-ақ позасы, мимика, қимылдар мен көзқарастарға да назар аудару маңызды. Перлокутивті айтылым кезінде сөйлеушінің эмоциясы, ойы мен әрекетін қоса қарастыру барысында қорқыныш, таңданыс, жек көру, қарсы тұру, қарсы агрессия немесе менасивке мән бермеу адресанттың талабына бағыну немесе қашып-құтылуға ниеттенуі зерттеу барысында анықталды.

Менасивке адресат тарапынан ирониямен, сарказм, мазақ ету, зұлымдық вербальді реакциясын қарастыру қызығушылық тудырады. Шабуылдаушымен күрес құралы тіл болып табылады және тілдік әрекет арқылы қорқыныш эмоциясы тілдік агрессияның туындауына әкеледі.

Ирония – бұл соққының жеңілдігін және агрессордың мінез-құлқының терістігін көрсетіп, зардап шеккен тарап үшін соққының маңыздылығын күнсыздандыру үшін қолданылады. Шабуылдаушының кейпін карикатура персонажына айналдырып, төмендету көзделеді. С.Л. Рубеншейннің айтуынша ирония арқылы объектіні жоғарыда тұрған позициядан төмендетіп, сөзін жоққа шығарады. “Don’t you dare speak like that in front of a lady!” said Sharif “That was no lady,” I said, “that was my Scottish common-law wife” (B. Vine).

...”And I’ll get your for it sooner or later.” “It will have to be sooner,” Lia said (M. Puzo).

Сөйлеу акіндегі менасивке реакция ретінде сөйлеу актісіне үнсіздікпен жауап беру. Сөйлеуші менасивке үнсіздікпен қараған жағдайда дисконтакт және эмотивті-бағалау функциясы мен сенімсіздік функциясын атқарады. Мысалы: »If you don’t control your charging, I’ll cut up the charge cards. « There was another silence. Then tears. Tears and a ravenous hunger for revenge (I. Wolff).

Қорытынды

Жүргізілген талдау нәтижесінде менасивті сөйлеу актісіне жағымды және жағымсыз реакцияның жиілігі барлық мысалдарда 58%, сәкесінше жағымсыз реакция 42% жағдайда байқалды. Осы деректерге сүйене отырып, менасив сөз арқылы әсер етудің күшті құралы болғанымен, адресаттың осы типтес айтылымдарға реакциясын санап шығу қиындығын байқадық, көп жағдайда жеке тұлғалық және әлеуметтік ерекшеліктерге байланысты тіл әрекеттері нәтижесін болжау қиындық тудырады. МСА барысында физикалық және психологиялық зиян келтіруге бағытталған айтылымдарға жағымды жағымсыз реакцияның ара қатынасы сәйкес екендігі қызықты.

Әйгілі психолог Э.Кэроллдың зерттеуінде көрсетілгендей менасивті сөйлеу актісі барысында физикалық зиян тигізгеннен көрі көпшілік адамдар адами құндылықты және жұрт алдында, қоғам алдында беделді түсіру қорқынышы басым екенін көрсеткендей. Қазақ халқының «арым жаным садағасы», ар-ұждан жоғары болуын қалайтынымызды дәлелдейді.

Біз байқағанымыздай, ағылшын және қазақ тілдерінде менасив манипулятивті және коэрцитивті яғни адресатқа агрессивті қарым-қатынасының барын білдіреді.

МСА-ның перлокутивті параметрлерін

талдау нәтижесінде менасивті қолдану арқылы жүргізілген әсер айтарлықтай тиімді боғанымен, сұхбаттасушымен қатынастардың тепе-теңдігін сақтауға мүмкіндік бермейтіндігі анықталды (коммуникативті тепе-теңдік).

Зерттеудің тағы бір перспективалық бағыты – менасивті оның просодикалық ерекшеліктері тұрғысынан зерттеу, сонымен қатар әр түрлі тілдерде осы түрдегі сөйлеу әрекеттерін сипаттау және талдау, бұл өз кезегінде қызықты материалдар мен әр түрлі типологиялық тұжырымдар бере алады. Лингвистикалық тұлғалық дискурстың әртүрлі типтеріндегі МСА-ның функционалдық аспектілерін талдағанда да қызықты нәтижелерге қол жеткізуге болады.

Саяси дискурста МСА үш аспектіде қарастырылды: семантикалық, коммуникативті-прагматикалық және синтаксистік. Семантикалық аспектісі мазмұнына қарай қарастырылады. Материалды компонентті мазмұндық талдау нәтижесінде МСА әсер етудің аса қауіп тудыратын немесе аса қауіпті емес түрі байқалды.

Аса қауіптісі физикалық күш көрсету, экономикалық санкция қауіпі, саяси қауіп, сотпен қудалау, өндірістік және әскери күш

көрсете отырып қорқыту болып бес мағыналық тақырыпты анықтадық, ал, аса қауіпті емес деп лексикалық бірліктерді зерделей отырып, адресатқа жалпы зиян келтіру, соғыс жариялау қауіпі анықталды. Осы аталған типтерден қауіп тудырудың әсер ету сипатын қарастыра келе қорқыныш тудыру, ультиматумқою, агрессияның боларын ескеру деп классификацияланады.

МСА ның коммуникативті-прагматикалық аспектісі коммуниканттардың коммуникативті және әлеуметтік рөлі конфликті жағдайда вертикалды (жоғарыдағы төменгі жақпен, немесе керісінше ерегескен жағдайда немесе қарсыласқанда) және горизанталды (тең-теңімен қарсыласқа түскенде), коммуниканттардың статустық және жағдаятқа қарай қатынасын байқатады.

Сөйлеушінің шынайы интонациясы, сөйлеу тоны дыбыстық формада, жесттер мен мимикасынан-ақ саясаткердің мотиві, мақсаты, қызығушылығы, сөйлеу қызметінен нәтижесін нақты объективті түрде болжам жасауға болатынына көз жеткіздік.

Әдебиеттер

Степанова С.В. (1998) Характер проявления фоносе-

мантических особенностей звуков в различных стилях речи: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.02.01. Калуга., 211 с.

Блохина Л.П., Потапова Р.К. (1982) Методика анализа просодических характеристик речи: Методические рекомендации / МГПИИЯ им. М. Тореца 75 с.

Торсуева И.Г. (1989) Интонация и картина мира художественного текста [Редкол.: И.Г. Леонтьева (отв. Ред.) и др.]. М.: Моск. гос. Ин-т иностр. яз., 136 с.

Брызгунова Е. А. (1980) Интонация / Под ред. Н.Ю. Шведовой // Русская грамматика. – М.: Наука., Том 1. С. 96-122

Шевченко Т.И. (2015) Социофонетические методы анализа звучащей речи: Учебное пособие для бакалавров, магистров, аспирантов, обучающихся по специальностям направления «Лингвистика» / Т.И. Шевченко, Е.А. Бурая, И.Е. Галочкина и др. – Феникс + Дубна., 212 с.

Торсуева И.Г. (1989) Интонация и картина мира художественного текста Текст. / И. Торсуева // Текст как отображение картины мира / Редкол.: И.Г. Леонтьева (отв. ред.) и др. М.: Моск. гос. Ин-т иностр. яз., 136

Нурахметов Е. (1997) Проблемы супraseгментной фоностилистики: на материале фр.яз.: диссертация ... доктора филологических наук: 10.02.05. – М. 235 с.

Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю.Н. Караулов. М.:

Ахатова Б.А. (2006) Политический дискурс и языковое сознание: Монография. – Алматы: Экономика – 302 с. (на русском)

Гайдучик С.М. (1975) Фоностилистика в стилистической системе языка // Экспериментальная фонетика. Минск. С. 21–38

Арутюнова Н. Д. (1981) Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. М.: Языки русской культуры, 1981. – XV. 895 с / Человеческий язык и мир / Н.Д. Арутюнова. М.: Языки русской культуры, – XV. 895 с.

Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. (1994) Оценочные речевые акты извне и внутри // Логический анализ языка. Язык речевых действий: сб. науч. трудов. – М.: 9. Наука, – С. 49–58

Остин, Дж. (1986) Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17. – М.: Прогресс, с. 22-31.

Дейк Тон ван. (2015) Язык. Познание. Коммуникация: пер. с англ. – Изд. 2-й. – М.: ЛЕНАНД, 320 с.

Остин Дж.Л. (1986) Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике: сб. науч. трудов. – Вып. 17. Теория рече-

вых актов. – М.: Прогресс., – С. 22–130

Демьянков В.З. (1986) «Теория речевых актов» в контексте современной зарубежной лингвистической литературы // Новое в зарубежной лингвистике: сб. науч. трудов. – Вып. – М.: Прогресс, – С. 223–234

Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса: Монография. М.: ИТДГК, Гнозис, 2004. 326 с. Семиотика политического дискурса: Монография. М.: ИТДГК, Гнозис, 2004. 326 с.

Грачев Г.В., Мельник И.К. Манипулирование мэнностью: организация, способы технологии информационно-психологического воздействия / Георгий Грачев, Игорь Мельник; Рос. акад. наук. Ин-т философии. М.: ИФРАН. 1999. –230 с.

Вендлер З. (1985) Иллокутивное самоубийство // Новое в зарубежной лингвистике: сб. науч. трудов. Лингвистическая прагматика. -14, с. 238–250.

Баранов А.Н., Казакевич Е.Г. (1991) Парламентские дебаты: традиции и новации: Сов. полит. яз. : (От ритуала к метафору). – М.: Знание, 63 с.

Крейдли Г.Е. (2000) Голос и тон в языке и речи // Язык о языке: сб. науч. трудов. – М.: Языки русской культуры., – С. 453.

Нуртазина Р.А. (2016) Современные массовые коммуникации в условиях глобализации: учебное пособие. Часть 1. Издание второе. Алматы: Издательство «Бастау», – 224 с.

References

Austin, J. (1986) Slovo kak deystviye / Dzh. Ostin // Novoye v zarubezhnoy lingvistike. – Vyp. 17. – М.: Progress., – S. 22-31. [Word as action] J. Austin // [New in foreign linguistics]. – Issue. 17. – М.: Progress., – S. 22-31. (in Russian)

Akhatova B.A. (2006) Politicheskii diskurs i yazykovoye soznaniye: Monografiya.-Almaty: Ekonomika,, 2006.-302 s./ [Political discourse and linguistic consciousness: Monograph].-Almaty: Economics,, -302 p. (in Russian)

Arutyunova N.D. (1981) Yazyk i mir cheloveka / M.: Yazyki russkoy kul'tury, –XV. 895 s/ [Human language and world] M.: [Languages of Russian culture]. –XV. 895 s (in Russian)

Baranov A.N., Kazakevich (1991) Ye.G. Parlamentskiye debaty: traditsii i novatsii : Sov. polit. yaz. : (Ot rituala k metafore) / M.: Znaniye, 63 s [Parliamentary Debates: Traditions and Innovations: Sov. polit. lang.]: (From ritual to metaphor) M.: Knowledge,, 63 p. (in Russian)

Bulygina T.V., Shmelev A.D. (1994) Otsenochnyye rechevyye akty izvne i vnutri// Logicheskii analiz yazyka. Yazyk rechevykh deystviy: sb. науч. трудов. – М.: 9. Nauka, – S. 49–58// [Evaluative speech acts outside and inside] // [Logical analysis of language. Language of speech actions: collection of articles. scientific. works] – М.: 9. Science., – P. 49–58 (in Russian)

Bryzgunova Ye. A. (1980) Intonatsiya // Russkaya grammatika / Pod red. N.YU. Shvedovoy. М.: Nauka, 1980. Tom 1. S. 96-122/[Russian grammar] Moscow: Nauka, , Volume 1, pp. 96-122 (in Russian)

Blokhina L.P., Potapova R.K. (1982) Metodika analiza prosodicheskikh kharakteristik rechi. Metodicheskiye rekomendatsii.// MGPIYA im. M.Toreza.M. [A technique for analyzing prosodic speech characteristics. Methodical recommendations]. // Moscow State Pedagogical Institute. M. Toreza M..75 s. (in Russian)

Vendler Z. (1985) Illokutivnoye samoubiystvo // Novoye v zarubezhnoy lingvistike: sb. науч. трудов. – – Vyp. 16. Lingvisticheskaya pragmatika. [Illocutionary suicide] // New in foreign linguistics: collection of articles. scientific. works. – Issue. 16. Linguistic pragmatics. -14, pp. 238–250

Gaydychik S.M. (1975) Fonostilistika v stilisticheskoy sisteme yazyka // Eksperimental'naya fonetika. [Phonostylistics in the stylistic system of language // Experimental phonetics]. Minsk.. S. 21 -38 (in Russian)

Grachev G.V., Mel'nik I.K. (1999) Manipulirovaniyelichnost'yu: organizatsiya, sposobyi tekhnologiiinformatsionno-psikhologicheskogo vozdeystviya / Georgiy Grachev, Igor' Mel'nik; Ros. akad.nauk. In-t filosofii. М.: IFRAN.. –230 (in Russian)

Gotlib N.V., Glukhov V.P. (2008) Osnovy psikholingvistiki: uchebnoye posobiye dlya studentov pedvuzov Fundamentals of psycholinguistics: a textbook for students of pedagogical universities] / М.: AST: Astrel.350 p. (in Russian)

Deyk Ton van. Yazyk (2015) Poznaniye. Kommunikatsiya : per. s angl. / pod red. [Cognition. Communication] Karaulova i V.V. Petrova. Izd. 2-ye. М.: LENAND., 320 s (in Russian)

Dem'yankov V.Z. (1986) «Teoriya rechevykh aktov» v kontekste sovremennoy zarubezhnoy lingvisticheskoy literatury // Novoye v zarubezhnoy lingvistike:sb. науч. трудов. [“Theory of speech acts” in the context of modern foreign linguistic literature // New in foreign linguistics: collection of articles]. scientific. works. – Issue. 17. – М.: Progress. – P. 223–234 (in Russian)

Karaulov YU.N. (2016) Lingvisticheskoye konstruirovaniye i tezaurus literaturnogo yazyka [Linguistic construction and thesaurus of a literary language] / М.: Nauka.. S. 20 –37

Kreidlin G.E. (2002) Neverbal'naya sem'yetika. Yazyk Tela i yestestvennyy yazyk [Non-verbal semiotics. Body language and natural language.] Moscow: “New Literary Review”, 581 p. (in Russian)

Sheygal Ye.I. (2004) Semiotika politicheskogo diskursa: Monografiya.. [Semiotics of Political Discourse]: Monograph. М.: ИТДГК, Gnosis, 326 s (in Russian)

Shevchenko T.I. (2015) Sotsiofoneticheskiye metody analiza zvuchashchey rechi. [Sociophonetic methods of sound speech analysis.] Uchebnoye posobiye dlya bakalavrov, magistrov, aspirantov, obuchayushchikhsya po spetsial'nostyam napravleniya

“Lingvistika”/–Feniks + Dubna,. 212s (in Russian)

Chudinov A. P. (2006) Politicheskaya lingvistika: obshchiye problemy, metafora : ucheb. posobiye / Ural.gos. ped. un-t.[Methodology of political linguistics] Ural.gos. ped. un-t. – Yekaterinburg, (in Russian)

Torsuyeva I.G. (1989) Intonatsiya i kartina mira khudozhestvennogo teksta [Intonation and picture of the world of a literary text] M.: Mosk. gos. in–t inostr. yaz.,. 136 s. (in Russian)

Nurakhmetov Ye. (1997) Problemy suprasegmentnoy fonostilistiki: Na materiale fr. yaz.: dissertatsiya ... doktora filologicheskikh nauk: [Problems of suprasegmental phonostylistics: On the material of fr. yaz]10.02.05. –M. 235 s (in Russian) .

Nurtazina R.A. (1981)Sovremennyye massovyie kommunikatsii v usloviyakh globalizatsii: uchebnoye posobiye./ Chast’ 1. Izdaniye vtoroye. Almaty: Izdatel’stvo «Bastau».- 224 s (in Russian)

Ostin Dzh.L. (1996) Slovo kak deystviye // Novoye v zarubezhnoy lingvistike: sb. nauch. trudov. – Vyp. M.: Progress, 1986. –S. 22–130Suprun:37 (in Russian)

Stepanova S.V. (1998) Kharakter proyavleniya fonosemanticheskikh osobennostey zvukov v razlichnykh stilyakh rechi: dissertatsiya ... kandidata filologicheskikh nauk: [The nature of the manifestation of phonosemantic features of sounds in different speech styles] 10.02.01. Kaluga,. 211 (in Russian)